

Varhaník, Jiří; Zavřel, Jan

**Ozvučnicové nádoby z klenby presbytáře kostela sv. Havla v Myšenci,
okres Písek**

Archaeologia historica. 1989, vol. 14, iss. [1], pp. 339-346

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139848>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

E.

Sakrální stavby

Ozvučnicové nádoby z klenby presbytáře kostela sv. Havla v Myšenci, okres Písek

JIRÍ VARHANÍK—JAN ZAVŘEL

Kostel sv. Havla v Myšenci u Protivína (o. Písek) je situován uprostřed obdélné návsi na poměrně strmém svahu, spadajícím k jihu do údolní nivy řeky Blanice. Severně od kostela, ale stále ještě pod vrcholem kopce, stával královský hrad (Durdík 1984, 81—82). Budova kostela sestává z obdélné lodi s masivní hranolovou věží v ose jejího západního průčelí, polygonálně uzavřeného presbytáře bez opěráků, nápadně se odklánějícího od podélné osy lodi k severu, a velké obdélné sakristie při jeho jižní straně.

Při částečné regotizaci kostela na počátku tohoto století bylo obnoveno kružbové okno v ose závěru, zjištěna dislokace ostatních, úzkých hrotitých oken a ověřena existence základového zdiva půlkruhové apsidy sakristie. Zároveň bylo odkryto ještě románsky utvářené jižní okénko sakristie s půlkruhovým záklenkem (Soukup 1910, 122—131). Části ostění raně gotických oken, nahrazené při opravě novými díly, jsou dodnes deponovány v prostoru 1. patra věže.

Ve stavbě archaicky vyhlížející sakristie raně gotického kostela byl donedávná spatřován původní samostatný kostelík (Merhautová 1971, 173—174; Kuthan 1977, 25, 223) a v důsledku tohoto názoru byl myšenský kostel považován za jednu z nejstarších románských architektur na českém jihu.

Analogicky s poznatky M. Radové (1986, 441—449) z jiných lokalit bylo i v Myšenci zjištěno, že sakristie není starším samostatným kostelíkem, neboť jihovýchodní nároží lodi proniká do prostoru sakristie, jejíž valená klenba toto nároží respektuje, což vedlo k závěru, že loď je starší nebo nejméně současná se stavbou sakristie (Stehlíková—Varhaník—Sommer 1984, 32).

Přesvědčivý důkaz o současném vzniku lodi i sakristie však přineslo až částečné odstranění omítek na jižním průčelí v roce 1986. Lomové, ve spodní části pečlivěji rádkované zdivo bylo v místě styku západní zdi sakristie a jižní zdi lodi provázáno.

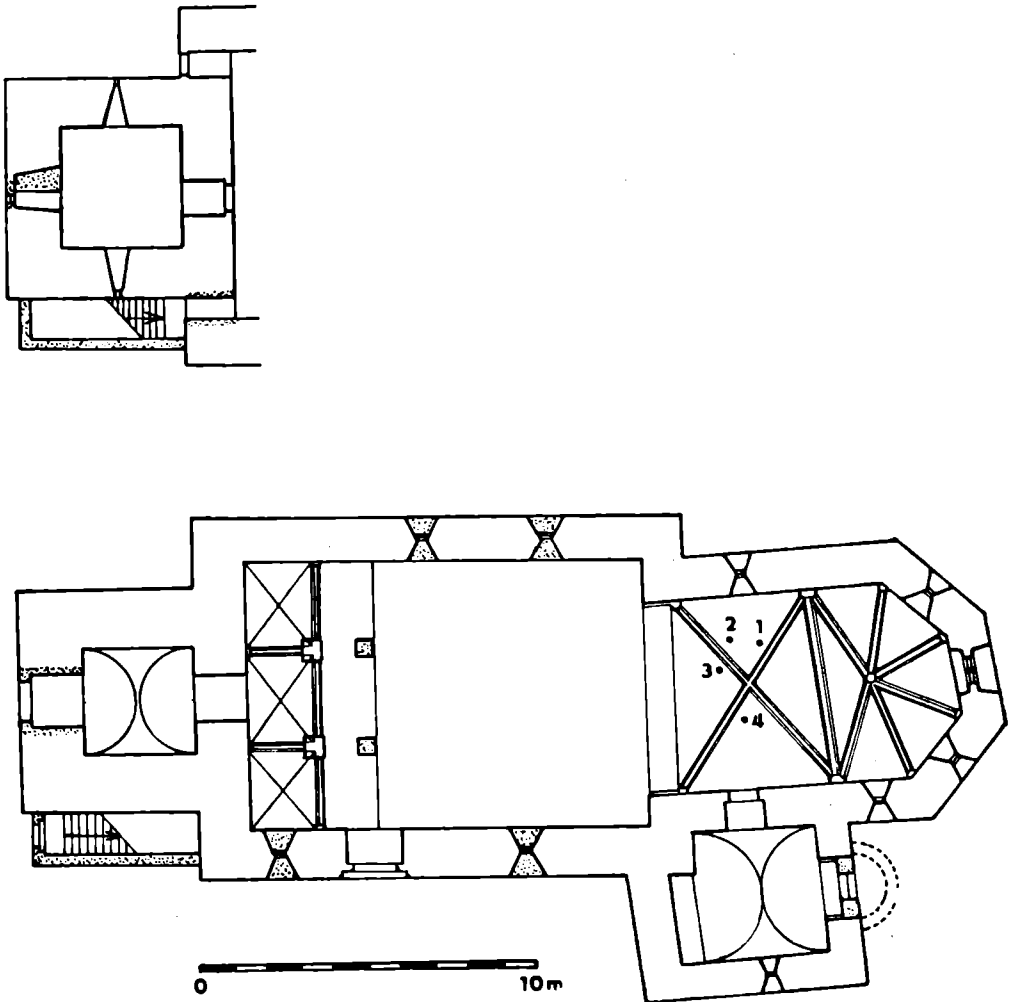
Mohutná západní věž je s největší pravděpodobností rovněž raně gotického původu. Její valeně zaklenuté přízemí se otvírá hrotitým neprofilovaným obloukem do lodi, vstup od západu je nespíše dílem dodatečné úpravy. Zdivo věže pokrývá vně i v interiéru silná vrstva novějších omítek, pocházejících zřejmě z doby regotizace, které znemožňují bezpečně identifikovat původní vybavení věže.

V 1. patře věže, přístupném z tribuny v západní části lodi, se otvírá vysoko umístěné střílnovité okénko jižním směrem, zatímco v západní zdi se uplatňuje neobyčejně široká, segmentově překlenuhá špaleta, která je z poloviny zazděna a navenek hledí úzké okénko, zřízené snad v zazdívce na místě většího otvoru, možná portálku umožňujícího přístup přímo zvenčí po žebříku.

Původní vstup na tribunu se střežovitě zalomeným záklenkem špalety se otvíral v severní části západní zdi lodi těsně při věži. Dnes je tribuna, podklenutá třemi poli křížové klenby bez žeber, oddělenými okosenými pasy, které

vyrůstají z hrubých náběžních štítků, přístupná po novém schodišti při jižním průčelí věže. Dílem restaurace je i poněkud těžkopádné rozšíření tribuny směrem k východu, spočívající na dvojici nových pilířů. V lodi nebyla gotická okna obnovena a jejich rozmístění je známé jen podle půdorysu, publikovaného J. Soukupem (1910, 123, obr. č. 133).

Opravy se částečně dotkly i ostění jižního portálu lodi, který má ještě zcela ústupkový charakter. Hrana vnějšího ústupku je probrána okosením a hlubokým výžlabkem, silně odsazená hrana vnitřního ústupku je členěna drápkem a oblounem. Profilace přechází do archivoly bez hlavic. Na portálu se uplatnil jeden z charakteristických znaků výtvarného projevu písecko-zvíkovské huti, výběr barevně kontrastních materiálů (Varhaník—Zavřel 1986, 67). Jeho ostění je sestaveno z dílů, vytesaných ze dvou typů granitoidních hornin šedé a načervenalé barvy, pocházejících pravděpodobně z okolí Pisku. Spodní

Obr. 1. Půdorys kostela v úrovni přízemí podle zaměření v Souplisu a půdorys 1. patra věže, demontované pásmem. Tečkovaně vyznačeny mladší úpravy a přístavby schodiště; barokní okna lodi nejsou na plánu vynesena. Rozmístění ozvučnicových nádob označeno číslicemi 1–4. Kresba J. Varhaník.

díl levé části byl osazen při novodobé opravě. Oproti monumentálně koncipované barevné skladbě architektury zvukovského paláce je ovšem myšenecký portál daleko skromnější.

Uvedené zjištění provázání zdíva lodí a sakristie bylo podnětem k podrobnějšímu průzkumu půdního prostoru presbytáře a západního štítu lodí s cílem pokusit se vysvětlit nápadný odklon presbytáře k severu.

Poměrně strmý východní štít lodí je raně gotický. Průchod na půdu presbytáře byl zvýšen zajisté v souvislosti se zvýšením stropu lodí, ke kterému došlo snad v baroku. Na obvodních zdech presbytáře nad klenbou nejsou patrné žádné anomálie s výjimkou nevelkého zesílení jižní zdi v místech, kde k ní zvenčí přiléhá střecha sakristie.

Důvod nápadné nepravidelnosti půdorysu kostela zatím nelze uspokojivě interpretovat; není vyloučeno, že byla zapříčiněna využitím částí zdíva nějaké starší sakrální stavby, ale důkazů pro to není.

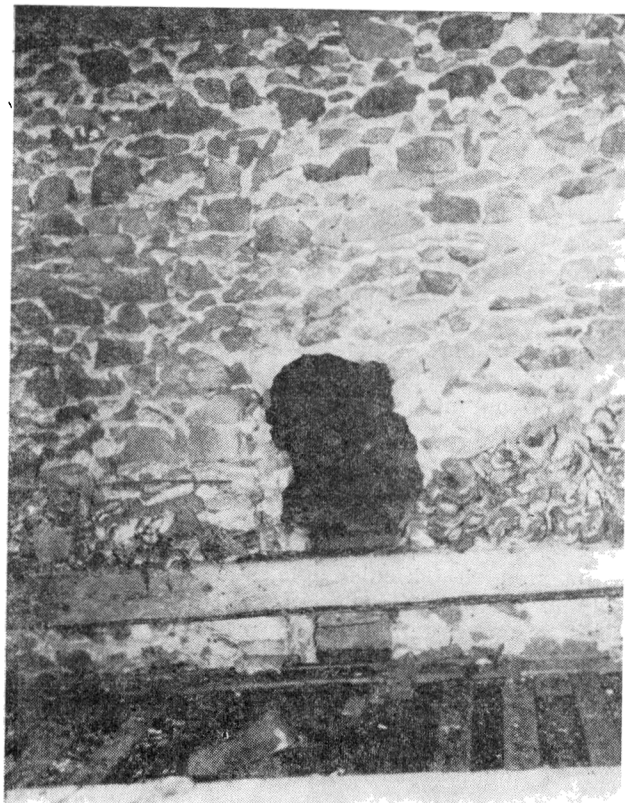
Nejpozoruhodnější nález v půdním prostoru presbytáře však představovaly fragmenty celkem čtyř keramických ozvučnicových nádob, které byly osazeny v cihlových kápiích raně gotické klenby nepochybně současně s jejím vznikem při výstavbě kostela v třetí čtvrtině 13. století. Měřitelné rozměry cihel klenebních kápií činí 15×9, 15×8, 15×7 a 14×8 cm.

V interiéru presbytáře se na stěnách i klenbě uplatňuje rozsáhlý soubor nástěnných maleb, datovaný do let 1340—1350 (Pěšina a kol. 1958, 289). Je s podivem, že nádoby, původně se otvírající hrdly do prostoru presbytáře, unikly pozornosti jak při objevení maleb roku 1904, tak zejména při jejich restauraci v letech 1906—1907, prováděné Hanušem Schweigrem, či dalších v letech 1928 a 1935 (Pěšina a kol. 1958, 283). Přitom je zřejmé, že stav nejen samotných nástěnných maleb, ale i omítek klenby byl velmi špatný, jak to dokládají fotografie publikované v Soupisu (Soukup 1910, 125, obr. 138, 129, obr. 142).

Rozmístění nádob není pravidelné, ale bezpochyby jde o pozůstatek složitějšího, alespoň zhruba symetricky koncipovaného systému. Určité deformace mohou vyplývat z okolnosti, že západní pole klenby presbytáře není pravoúhlé jako obvykle, ale v důsledku již zmíněného odklonu podélné osy presbytáře k severu má lichoběžníkový půdorys. Rekonstrukce celého systému rozmístění nádob a přesné určení jejich celkového počtu nebylo zatím z technických důvodů proveditelné, neboť rub klenby je pokryt vrstvou stavební suti a netopýřího trusu. Nádoby, resp. v posledním případě pouze hrdlo další z nich, byly zjištěny ve třech kápiích západního klenebného pole, přičemž na každý sektor, vytvořený rozdělením kápeř vrcholnicí na dvě poloviny, připadala jedna nádoba. V jižním sektoru západní kápeř sice nebylo možné fragment nádoby prokázat, neboť zde byl rub klenby překryt maltovou krouu při některé z oprav, ale s ohledem na situaci v sousedních sektorech zde lze osazení ozvučnice analogicky předpokládat. Nepodařilo se prověřit stav rubu klenby ve východní kápi a ve východním sektoru jižní kápeř.

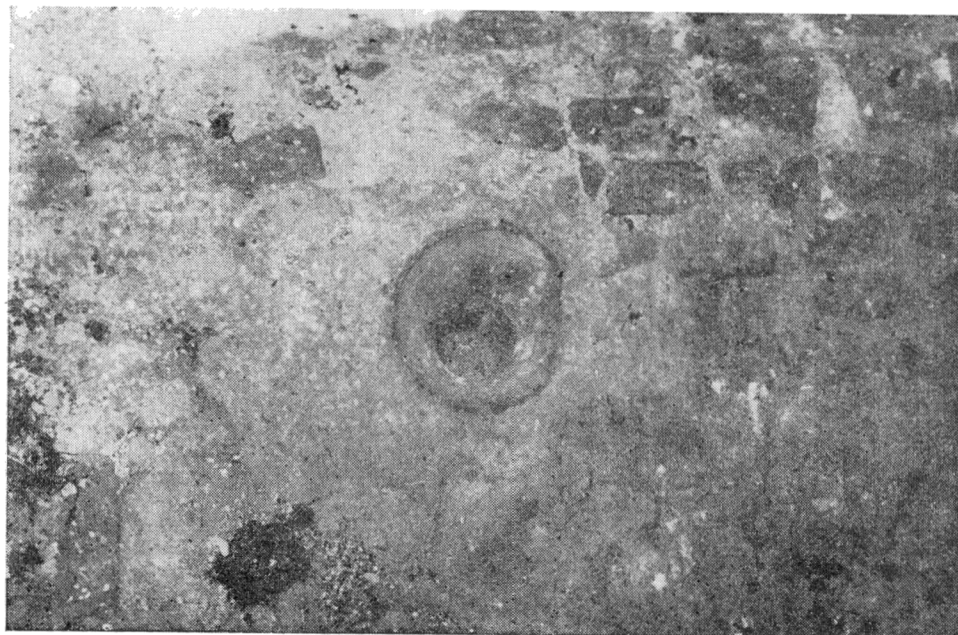
U všech nádob se zachovala vysoká a úzká hrdla. Části těl, kulovitě se rozšiřujících, bylo možno dokumentovat jen ve třech případech. Po čtvrtém z nich zůstal jen dokonalý negativ v maltovém loži. Partie nádob vystupující nad vnější líc zdíva klenební kápeř jsou ve všech případech uraženy. Ozvučnice byly osazeny hrdlem do interiéru presbytáře, avšak dnes se zde pohledově neuplatňují. Otvory, tvořené jejich hrdly byly zaslepeny nejpozději při zmíněné restauraci nástěnných maleb na počátku tohoto století.

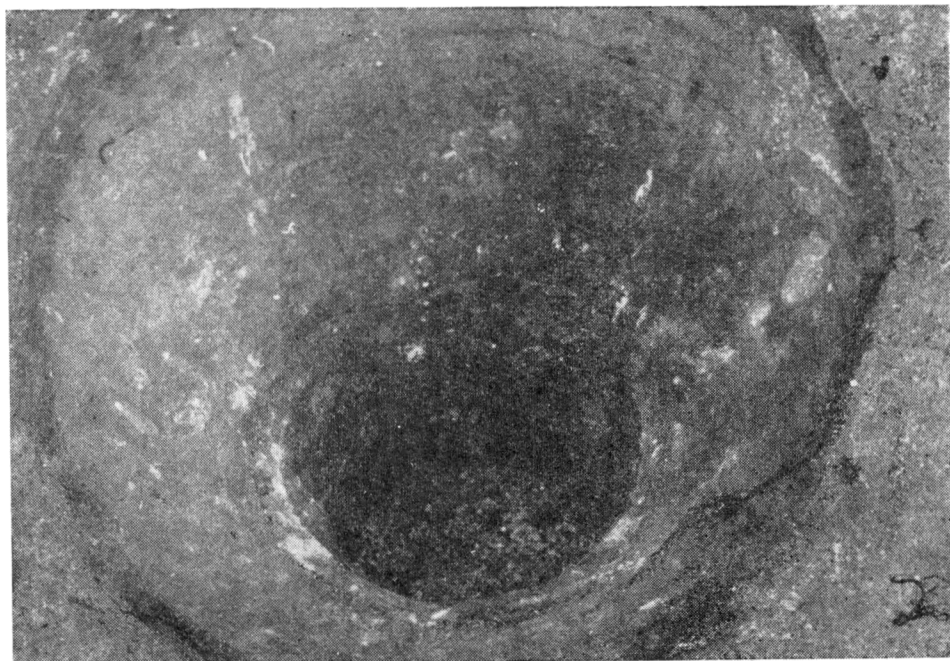
Již dříve uvolněnou část těla jedné nádoby bylo možno použít k makroskopickému a mikroskopickému rozboru střešepové hmoty. Střešep má světle hně-

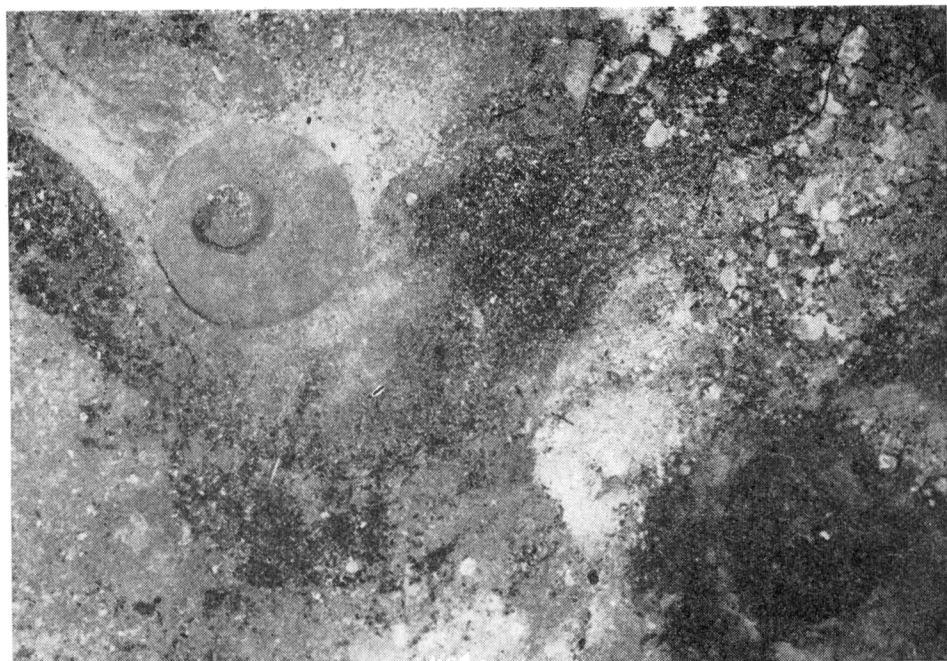
Obr. 2. Dodatečně zvýšený průchod ve východním litiu lodi. Pohled z půdy presbytáře. Foto J. Zavřel.

Obr. 3. Fragment ozvučnicové nádoby č. 1, osazené v cihlové kápi klenby. Foto J. Zavřel.

Obr. 4. Detail fragmentu ozvučnicové nádoby č. 1 s vtaženými žlábkami na vnitřní straně hrdla. Foto J. Zavřel.

Obr. 5. Fragментy ozvučnicových nádob č. 2 a 3. Foto J. Varhaník.

dou barvu se šedou skvrnou a druhotnými bílými skvrnami od malty. Jeho tloušťka kolísá od 8 do 11 mm. V základní hmotě je hojná klastická příměs velikosti až 4 mm. Povrch nádoby je zevně hladký, nepříliš pečlivě hlazený. Zevnitř je naopak ostře drsný. Ozvučnice byla vypálena v oxidačním prostředí. Mikroskopické vyhodnocení výbrusu provedl dr. R. Štrouf z Geoindustriie Praha. Základní hmota keramického výrobku je tvořena teplotně přeměněnou jílovou hmotou s oxidovanými slídkami (biotitem). Je zastoupena 40–45 %. Z klastických komponent je přítomen křemen (kolem 40 %), část jehož zrn je silně mechanicky rozpuštěna, zejména při okrajích větších zrn písčité frakce. Z tohoto důvodu lze tuto část klastik označit za záměrně přidané ostřivo. Z dalších úlomků jsou zastoupeny živce (10 %) — kyselé plagioklasy a mikroklin, jejichž zrna jsou individuální a jen ojediněle srůstají s křemenem. Biotit (kolem 5 %) reprezentují lištovité úlomky velikosti až 1,0 mm. Z ostatních klastik lze uvést amfiboly a pyroxeny ve formě akcesorických drobných úlomků. Celkový vysoký obsah ostřiva lze vysvětlit značnou silou střepe a velikostí nádoby. Geneticky je většina ostřiva zřejmě hlubinného původu, vzhledem k tomu, že je přítomen křemen I. generace s inkluzemi těžkých minerálů (spinel). Charakteristický je i vyšší obsah živců, zastoupení slídk a tmavých minerálů. Z minerálního složení klastických komponent lze dobře usuzovat na jejich původ. V okolí Myšence tvoří skalní podklad amfibolicko-biotitický granit až syenit (typ rastenberský). Těleso je součástí mehelnického masivu (Čech a kol. 1962, 84). Uvedená hornina obsahuje všechny zmíněné minerály identifikované jako ostřivo. Z toho vyplývá, že na výrobu ozvučnicových nádob byl využit místní materiál.

Měřitelné údaje o jednotlivých nádobách udává tabulka a jejich rozmístění je patrné z náčrtu půdorysu.

Na vnitřní straně hrdel se u všech nádob dochovaly vtačené žlábkové neustejné velikosti, související patrně s nesespecifikovanou fází technologického procesu výroby této keramiky.¹ Poměrně primitivní dodatečné vsazování hrdla do těla nádoby, variabilní síla střepe a velikost nádob, spolu s místním původem ostřiva, vylučují eventualitu, že šlo o práci specializované dílny či import hotových nádob.

Funkce ozvučnicových nádob z myšeneckého kostela je zcela zřejmá; byly určeny ke zlepšení akustiky v interiéru stavby. Dostatečný počet nádob mohl tlumit nepříznivé zvukové frekvence, ovšem je problematičtější, zda rustikální myšenecké nádoby, osazené nejspíše v nevelkém množství, dokázaly tuto uvažovanou funkci splňovat.

Dislokace nádob v Myšenci poněkud připomíná zatím jediný u nás známý případ ozvučnic v klenbě presbytáře kostela sv. Bartoloměje v Pošné u Pacova (Petr 1957, 207), datovaného do poloviny 13. století (Kuthan 1977, 229). Zatímco v Pošné jsou dvojice nádob pravidelně rozmístěny při výběžích klenby, v Myšenci se uplatňují podstatně blíže vrcholu.

Další jednotlivá ozvučnice byla zjištěna ve zdivu klášterního kostela na Ostrově u Davle (Špaček 1963, 137–140).

Nápadně nízký počet dosud známých případů užití ozvučnic v Čechách lze asi spíše přičíst na vrub nevalnému zájmu o průzkum zdánlivě neatraktivních půdních prostor sakrálních staveb, než odmítavému postoji českých středověkých stavebníků k tomuto pozoruhodnému, i když v praxi patrně nepříliš účinnému zařízení, neboť aplikace systémů ozvučnic nejsou v evropské středověké architektuře zvláštností (Petr 1957; Špaček 1963 — zde odkazy na zahraniční literaturu).

Tabulka

Číslo nádoby	1	2	3	4
Vnější průměr těla nádoby v úrovni vnějšího líce klenby	27,5 cm	27 cm	26,5 cm	(25 cm negativ)
Vnitřní průměr těla nádoby v úrovni vnějšího líce klenby	22,5 cm	25 cm	24,5 cm	?
Průměr hrdla	10 cm	?	8 cm	8,5 cm
Síla střepe	cca 1,2 cm	cca 1,5 cm	cca 1,2 cm	?
Počet obých žlábků na vnitřní straně hrdla	3	?	1	1
Poznámka		hrdlo vyplněno maltou		tělo zacho- váno pouze v negativu, hrdlo poru- šeno

Poznámka

1 Za laskavé upozornění autoři děkují dr. Ladislavu Špačkoví.

Literatura

- ČECH, V. a kol., 1962: Vysvětlivky k přehledné geologické mapě ČSSR 1:200 000, list M-33-XVII-České Budějovice, Praha.
- DURDÍK, T., 1984: České hrady, Praha.
- KUTHAN, J., 1977: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století, České Budějovice.
- MERHAUTOVÁ, A., 1971: Raně středověká architektura v Čechách, Praha.
- PEŠINA, J. a kol., 1958: Gotická nástěnná malba v zemích českých I, 1300—1350, Praha.
- PETR, F., 1957: Nález hliněných nádob zazděných v klenbě kostela v Pošné, ZPP XVII, 207.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M., 1986: Sakristie s apsidou vesnických farních kostelů, Umění XXXIV, 441—450 (zde odkazy na předcházející autorčiny práce, zabývající se touto problematikou).
- SOUKUP, J., 1910: Soupis památek historických a uměleckých v království českém, politický okres písecký, Praha.
- STEHLÍKOVÁ, D.—VARHANÍK, J.—SOMMER, J., 1984: Marginálle k umění doby posledních Přemyslovců, Umění XXXII, 23—37.
- ŠPAČEK, L., 1963: Akustická nádoba z Ostrovského kláštera, ČNM CXXXII/3, 137—142.
- VARHANÍK, J.—ZAVŘEL, J., 1986: K morfologii a petrografii raně gotické výstavby hradu Zvíkova, Památky a příroda 11, 2, 65—71.

Zusammenfassung

Resonanzgefäße aus dem Presbyteriumsgewölbe der Kirche Sankt Galli in Myšenec, Bez. Pisek

Die Kirche Sankt Galli in Myšenec ist ein Werk der Hütte von Pisek-Zvíkov aus dem dritten Viertel des 13. Jahrh. Bei der Aufklärung des Dachbodenraumes waren in den Ziegelgewölbekäppis des Trapezfeldes Presbyteriums Fragmente insgesamt 4 Gefäße festgestellt. Die Gefäße waren in das Interieur der Kirche mit der Kehle eingesetzt, aber heute bewerben sie sich an Anblick nicht. Die Teile der Gefäße, die über dem Gewölbe austreten, sind abgeschlagen. Aus den Teilen, in das Gewölbe eingesetzten, kann man lange schmale Kehlen und kugelförmige Körper dokumentieren. Es geht unzweifelhaft um ein Systemteil der Resonanzgefäße, der die Akustik im Interieur der Kirche verbessern sollte.

Abbildungen:

1. Grundriß der Kirche in Niveau des Erdgeschosses nach der Vermessung in Verzeichnis und Grundriß des ersten Turmstockes mit Streifen nachgemessen. Punktiert bezeichnete jüngere Ausstattungen und Zubauten des Stiegenhauses. Barockfenster des Kirchenschiffes sind nicht auf dem kleinen Plan herausgetragen. Placierung der Resonanzgefäße mit Ziffern 1—4 bezeichnete. Zeichnung J. Varhaník.
2. Hinterher erhöhter Durchgang im Ostschilde des Schiffes. Ansicht vom Presbyteriumsdachboden. Foto J. Zavřel.
3. Fragment eines Resonanzgefäßes Nr. 1, in den Ziegelgewölbekäppi eingesetztes. Foto J. Zavřel.
4. Fragmentsdetail eines Resonanzgefäßes Nr. 1 mit den eingedrückten kleinen Rinnen an der Innenseite der Kehle. Foto J. Zavřel.
5. Fragmente der Resonanzgefäße Nr. 2 und 3. Foto J. Varhaník.